Evanghelia la români.
O perspectivă filologică

Carte referențială a creştinismului, *Tetraevanghelul*[1] cuprinde cele patru evanghelii canonice ale Noului Testament, dispuse în ordinea consacrată a evangheliştilor cărora le sunt atribuite (Matei, Marcu, Luca şi Ioan), împărțite în pericope (zaceale), precedate de indicații tipiconale privind ziua şi săptămâna liturgică în care urmau să fie citite în cadrul serviciului divin. Atât *Tetraevanghelul*, cât şi *Evangheliarul (Evanghelia)* pornesc de la acelaşi text biblic, adaptat însă unor funcții diferite. Inițial, cartea era folosită atât ca text de lectură, cât şi ca text de slujbă, datorită adnotărilor privind începutul şi sfârşitul fiecărei citiri de pe parcursul anului bisericesc. Ulterior, prin selecția şi reordonarea materiei, textul a fost structurat sub forma *Evangheliarului*, care conține fragmentele biblice aşezate potrivit lecționarului liturgic grecesc, începând cu pericopa la Duminica Învierii din Evanghelia după Ioan. Păstrată pe masa altarului, *Evanghelia* este citită de preot sau de diacon, în special la duminici şi sărbători, la oficierea liturghiei şi a slujbelor celor şapte Laude.

Cele dintâi Tetraevanghele în slavonă care ne-au parvenit, fragmentar, au fost copiate la noi încă din secolele al XIII-lea şi al XIV-lea. În 1404–1405, călugărul Nicodim de la Tismana, retras în Transilvania, probabil la Sihăstria Prislopului sau, mai degrabă, în Banatul de Severin, la Vodița, transcrie pe pergament textul celor patru evanghelii, cel dintâi manuscris cu dată certă realizat în spațiul românesc, având o ferecătură cu plăci de argint aurit (păstrat în prezent

[1] Vezi studiul nostru *Textul evanghelic în cultura română (încercare de sinteză)*, în LR, LXI, 2012, nr. 1, p. 26–37.

BDD-B12-02 © 2012 Casa Cărții de Știință
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 22:11:13 UTC)

la Muzeul Național de Artă al României)[2]. În 1429, în scriptoriul de la Mănăstirea Neamț, Gavriil Uric copiază, la comanda soției lui Alexandru cel Bun, Doamna Marina, un *Tetraevanghel* slavon, o capodoperă artistică ilustrată cu miniaturi de factură bizantină ale celor patru evanghelişti, reproduse cu fidelitate de o întreagă pleiadă de copişti care i-a urmat. În paralel cu textul slavon, pe o coloană mai îngustă, se află textul grecesc, scris la o dată mai târzie (manuscrisul se află la Bodleian Library a Universității din Oxford). Acelaşi talentat monah nemțean va mai executa, din porunca pârcălabului de origine ardeleană Lațcu Cândea, în 1436, un alt *Tetraevanghel* (păstrat la Muzeul Național de Artă al României), reuşind să creeze o adevărată şcoală de caligrafi miniaturişti şi să ofere modele nu numai pentru scrierea şi ilustrația medievală, ci şi pentru pictura murală bisericească din perioada următoare[3]. Tradiția caligrafică va fi continuată cu noi lucrări executate în epoca lui Ştefan cel Mare la mănăstirile de la Neamț şi Putna, majoritatea fiind scrise pe pergament, împodobite cu o iconografie şi o ornamentație bogate, cu miniaturi pe o pagină întreagă, inițiale ornate şi frontispicii cu motivul cercurilor înlănțuite şi îmbinate, decorate în aur şi chinovar, fiind ferecate în argint sau argint aurit, uneori bătut cu pietre prețioase.

Este notabil faptul că operele create în aceste centre de copişti şi miniaturişti au condus la impunerea unui autentic stil moldovenesc, care va influența sub aspect grafic şi stilistic manuscrisele provenite din lumea ortodoxă, cu precădere cele ruseşti, începând din a doua jumătate a secolului al XV-lea. O statistică ne arată că dintre cele 63 de manuscrise religioase care datează din timpul voievodului moldovean 21 sunt

[2] Ion-Radu Mircea, *Cel mai vechi manuscris miniat din Țara Românească: Tetraevanghelul popii Nicodim (1404–1405)*, în RS, XIII, 1966, p. 203–221.

[3] Vezi Sorin Ulea, *Gavril Uric. Studiu paleografic*, în „Studii şi cercetări de istoria artei", seria artă plastică, 28, 1981, p. 35–62.

BDD-B12-02 © 2012 Casa Cărții de Știință
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 22:11:13 UTC)

Tetraevanghele[4]. Printre acestea se numără manuscrisul copiat de ieromonahul Nicodim, în 1473, în care apare pe fila 266^{v} portretul miniat al domnitorului, acesta dăruindu-l Mănăstirii de la Humor (manuscris aflat în prezent la Muzeul Național de Istorie a României), apoi cele caligrafiate de monahul Paladie, în 1488–1489, şi de Pahomie monahul, în 1490, destinat Mănăstirii Voroneț (ultimul ajuns la Muzeul Istoric din Moscova). La cererea logofătului Mihu şi a fraților săi, aflați în pribegie, diacul Trif scria, în 1477, un *Tetraevanghel* la Lwów. În 1488, era scris la Mănăstirea Prislop din Țara Hațegului, pentru Episcopia Feleacului de lângă Cluj, din îndemnul arhiepiscopului Daniil, un *Tetraevanghel* slavon care va fi legat cu o ferecătură de argint, dăruită în 1498 de Isac, vistiernicul lui Ştefan cel Mare. Alte manuscrise sunt executate de harnicul caligraf şi miniaturist Teodor Mărieşescul de la Mănăstirea Neamț, în 1491, pentru Biserica „Adormirea Maicii Domnului" din Bacău, în 1492, pentru Mănăstirea Zografu (ambele aflate în Muzeul Istoric din Moscova), în 1493, pentru biserica din Cetatea Hotinului (păstrat actualmente la Die Bayerische Staatsbibliothek din München), şi în 1498, pentru Mănăstirea Moldovița (existent în Muzeul Istoric din Moscova). Diacul Toader termină de

[4] O primă retrospectivă a acestora, cvasiexhaustivă, a realizat Emil Turdeanu în studiul *Manuscrise slave din timpul lui Stefan cel Mare*, Bucureşti, 1943 (extras din CEL, V), p. 101–240; idem, *Oameni şi cărți de altădată*, vol. I, ediție îngrijită de Ştefan S. Gorovei şi Maria Magdalena Székely, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1997, p. 25–167, 286–322; a se vedea şi M. Berza, *Miniaturi şi manuscrise*, în *Repertoriul monumentelor şi obiectelor de artă din timpul lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, Editura Academiei, 1958, p. 361–371; idem, *Trei tetraevanghele ale lui Teodor Mărişescul în Muzeul Istoric de la Moscova*, în *Cultura moldovenească în timpul lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, Editura Academiei, 1964, p. 589–639; Constantin Rezachevici, *Un Tetraevanghel necunoscut aparținând familiei dinspre mamă a lui Ştefan cel Mare*, în SMIM, VIII, 1975, p. 163–182; Scarlat Porcescu, *Tetraevanghelul de la Humor (1473) cu portretul lui Ştefan cel Mare*, în MMS, LVII, 1981, nr. 7–9, p. 498–529; Al. Mareş, *Considerații pe marginea a două valoroase tetraevanghele slavone*, în SMIM, XXI, 2003, p. 209–221.

BDD-B12-02 © 2012 Casa Cărții de Ştiință
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 22:11:13 UTC)

scris, în 1493, în cetatea Sucevei, un *Tetraevanghel* din porunca Mariei Voichița, cea de-a treia soție a domnitorului moldovean, care îl va dărui Mănăstirii de la Pătrăuți (manuscris păstrat la Morgan Library & Museum din New York). Ştefan cel Mare va mai înzestra şi Biserica „Adormirea Maicii Domnului" din Borzeşti, de pe Trotuş, în 1495, cu un *Tetraevanghel* scris cu un an mai devreme, apoi Mănăstirea Zografu de la Muntele Athos, cu un manuscris copiat şi decorat de Filip monahul, în 1502 (exemplar conservat la Östereichische Nationalbibliothek din Viena), iar unul scris de ieromonahul Spiridon de la Mănăstirea Putna, tot în 1502, va fi dăruit Bisericii „Sf. Ioan Botezătorul" din Piatra Neamț. Un alt *Tetraevanghel* de la Mănăstirea Putna este comandat de domnitor, în 1504, cu câteva luni înainte de moartea sa, lucrarea fiind continuată apoi, sub patronajul fiului său, Bogdan al III-lea, şi ferecată în 1507.

Modelul manuscriselor moldoveneşti este adoptat – e drept, izolat – şi în Muntenia, unde popa Dobromir scrie în 1471 un *Tetraevanghel* slavon, la comanda clucerului Furcă (exemplar păstrat în Biblioteca Publică de Stat din Sankt-Petersburg). Tradiția manuscrisă se va prelungi şi în secolele următoare, concurată însă tot mai mult de eclozіunea cărții tipărite.

Cel dintâi tipograf atestat pe teritoriul românesc, ieromonahul Macarie, va imprima un *Tetraevanghel* slavon, apărut în 25 iunie 1512, după ce scosese la lumină un *Liturghier*, în 1508, şi un *Octoih*, în 1510. O ediție ştiințifică a *Tetraevanghelului* macarian va fi publicată în 1999[5]. Locul de apariție a cărții, tipărite în urmă cu 500 de ani, nu este specificat în epilog, fiind plasat cu aproximație în Țara Românească, respectiv la Târgovişte sau Mănăstirea Dealu, cel mai frecvent, dar şi la Bucureşti sau la o mănăstire din

[5] *Das Tetraevangelium des Makarije aus dem Jahre 1512*. Der erste kirchenslavische Evangeliendruck, ediție facsimilată de Heinz Miklas, cu colaborarea lui Ştefan Godorogea şi Christian Hannick, Paderborn, Ferdinand Schöningh, 1999.

BDD-B12-02 © 2012 Casa Cărții de Știință
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 22:11:13 UTC)

jur, eventual la Snagov, la Mănăstirea Bistrița sau la Râmnic. Nu au lipsit nici partizanii localizării tipăriturilor macariene la Veneția, în celebra oficină a lui Andrea Torresani şi Aldo Manutius (Alexandru Odobescu, Virgil Molin), ipoteză puțin plauzibilă. Presupunerile privind aducerea materialului tipografic chirilic de la Veneția, Cracovia sau Cetinje au fost acceptate cu rezerve, unii istorici (Hasdeu, N. Iorga, P.P. Panaitescu) considerând tiparul macarian un produs intern. Încercările de identificare a lui Macarie cu diferite personaje omonime din epocă au fost numeroase, dintre care aceea cu tipograful muntenegrean Macarie, venit de la Cetinje în Țara Românească, de unde s-a retras apoi la Mănăstirea Hilandar, pare a fi cea mai credibilă. Tipărit în două variante, o ediție comună, pe hârtie, şi una de lux, pe pergament, *Tetraevanghelul* lui Macarie îl avea ca patron pe „domnul însuşi stăpânitor" Neagoe Basarab, care menționa în postfață că „Cel în Treime închinat a binevoit să umple biserica sa cu sfinte cărți pentru slăvirea şi folosul cititorilor". Formulările din epilog, la fel ca în *Octoihul* din 1510, coincid cu cele din *Octoihul* scos de Macarie, în 1493–1494, la Cetinje. B.P. Hasdeu sesizase similitudinile frapante între vignetele şi inițialele ornate din manuscrisele executate în vremea lui Ştefan cel Mare şi cele din tipăriturile „periodului" macarian, convins de „originea curat românească a ingenioaselor arabescuri"[6] create de ieromonahul din Muntenegru. Urmând modelul manuscriselor moldoveneşti, cartea din 1512 se distinge, la fel ca tipăriturile anterioare ale lui Macarie, prin eleganța tiparului bicolor, negru şi roşu, a caracterelor tăiate cu finețe şi precizie, precum şi a frontispiciilor alcătuite din antrelacuri geometrice, cu stema Țării Româneşti în mijloc. Cartea va exercita o puternică înrâurire asupra edițiilor slavone care i-au urmat, atât din spațiul românesc, cât şi din cel sud-dunărean, textul fiind reprodus în *Tetraevanghelul* slavon de la Sibiu, scos de Filip Mahler, în 1546, ca şi în edițiile sârbeşti de la

[6] B.P. Hasdeu, *Un tezaur de tipo-xilografie română de pe la 1550*, în „Traian", I, nr. 27, 29 iunie 1869, p. 107.

BDD-B12-02 © 2012 Casa Cărții de Ştiință
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 22:11:13 UTC)

Belgrad, din 1552, şi de la Mănăstirea Mrkšina, din 1562. Frontispiciile sale specifice cu arabescuri au fost imitate, uneori cu stângăcie, şi în ediția sârbă de la Mănăstirea Rujan, din 1537, în *Octoihul mic* al lui Coresi din 1557, în *Triod-Penticostarul* coresian de la Târgovişte, din 1558, precum şi în unele ediții ale *Tetraevanghelului*, imprimate în deceniile următoare.

Alte Tetraevanghele slavone vor mai tipări, în secolul al XVI-lea, Dimitrie Liubavici (cca 1548–1551), Coresi (1562, cu ajutorul diacului Tudor, 1579 şi 1583, ambele împreună cu Mănăilă), diacul Călin (1565), ieromonahul Lavrentie (cca 1575, 1582) şi diacul Lorinț (1579). Ediția coresiană din 1562 derivă dintr-o versiune diferită de cea macariană, fiind preluată în reeditările ulterioare[7].

Există informații privind traducerea celor patru evanghelii şi a epistolelor pauline în Moldova în jurul anului 1532. Într-o scrisoare ce datează din acel an (publicată în vol. XIV al colecției polone *Acta Tomiciana*, apărut la Poznán, în 1952), se face referire la un „învățat bătrân" moldovean sosit la Wittemberg cu intenția de a-l audia pe Martin Luther şi de a tipări aceste cărți sfinte în română, polonă şi germană[8]. Abia în a doua jumătate a secolului al XVI-lea vor fi scrise sau tipărite câteva versiuni în limba română ale evangheliilor, care vor prefigura procesul complex de introducere a limbii naționale în biserică.

Prima tipăritură cunoscută care conține şi un text în limba română este scoasă de Filip Moldoveanul (Philippus Pictor, alias Mahler), la Sibiu, în 1552–1553, fiind semnalată de I. Karataev şi Émile Picot, şi descrisă apoi de I. Bogdan[9].

---

[7] Vezi Gheție–Mareş, *Diaconul Coresi*, p. 161–175.

[8] Vezi Şerban Papacostea, *Moldova în epoca Reformei. Contribuții la istoria societății moldoveneşti în veacul al XVI-lea*, în STD, XI, 1958, nr. 4, p. 62–63.

[9] Ioan Bogdan, *O evanghelie slavonă cu traducere română din secolul al XVI-lea*, în CVL, XXV, 1891, nr. 1, p. 33–40; idem, *Scrieri alese*, ediție îngrijită, studiu introductiv şi note de G. Mihăilă, cu o prefață de Emil Petrovici, Bucureşti, Editura Academiei, 1968, p. 512–516.

BDD-B12-02 © 2012 Casa Cărții de Ştiință
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 22:11:13 UTC)

Cunoscută sub numele (impropriu) de *Evangheliarul slavo-român* de la Sibiu sau *Evangheliarul* de la Petersburg, după locul descoperirii (exemplarul se află în Biblioteca „M.E. Saltykov-Ščedrin" din acest oraş), cartea a fost imprimată în acelaşi centru unde apăruse, în 1544, *Catehismul*, cea mai veche tipăritură românească, astăzi pierdută. Textul bilingv, dispus pe două coloane, în slavonă şi în română, transmis fragmentar, cuprinde cap. 3, v. 17–27, v. 55, din Evanghelia după Matei. E. Petrovici stabilea, pe baza particularităţilor de limbă, originea moldovenească a traducerii, pe care L. Demény o punea în legătură cu presupusa versiune a evangheliilor care ar fi existat în 1532[10]. Examenul lingvistic minuţios privind proveniența dialectală a textului l-a condus pe I. Gheţie la concluzia prezenţei a două straturi de limbă: unul bănăţean–hunedorean, majoritar, care ar aparţine traducătorului, şi altul moldovenesc, care poate fi atribuit revizorului şi tipografului[11]. Această părere a fost împărtăşită şi de Al. Mareş, care a adus noi argumente privind conservarea unor fonetisme din aceste arii dialectale[12]. Dacă N. Iorga credea că „tipăritorul" ediţiei sibiene, identificat, în mod greşit, cu diacul Lorinţ, „a luat numai ca bază forma coresiană", pe care „a dat-o cuiva s-o îndrepte şi s-o schimbe"[13], N. Drăganu opina că „avem de a face cu o traducere din slavoneşte, deosebită de aceea a lui Coresi"[14]. Existenţa unei dependenţe între cele două versiuni nu poate fi totuşi respinsă. Traducerea, efectuată sub impulsul Reformei, cu unele inserţii textuale de inspiraţie

[10] O ediţie facsimilată, însoţită de un studiu lingvistic şi de un studiu istoric, a fost publicată la Editura Academiei de Emil Petrovici şi L. Demény în 1971.

[11] I. Gheţie, *Consideraţii filologice asupra „Evangheliarului din Petersburg"*, în SCL, XVII, 1966, nr. 1, p. 47–79; idem, *Începuturile*, p. 139–171; idem, *Baza*, p. 216–221.

[12] Al. Mareş, *Observaţii cu privire la „Evangheliarul din Petersburg"*, în LR, XVI, 1967, nr. 1, p. 65–75; idem, *„Evangheliarul din Petersburg", tipărirea unei mai vechi traduceri moldoveneşti?,* în LR, XVII, 1968, nr. 1, p. 85–87.

[13] Iorga, *Istoria literaturii*, vol. I, p. 197.

[14] N. Drăganu, *„Istoria literaturii româneşti"*, în DR, IV_2, 1924–1926, p. 1147.

BDD-B12-02 © 2012 Casa Cărţii de Ştiinţă
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 22:11:13 UTC)

protestantă, s-a bazat pe o versiune asemănătoare cu cea tipărită de Macarie, în 1512, corelată cu textul german al *Bibliei* lui Luther[15]. Ipoteze mai noi admit prezenţa unor similitudini cu versiunile husite ceheşti (*Biblia Olomoucká*) şi cu cele vechi germane de la sfârşitul secolului al XV-lea ale textului biblic, editate de Johannes Mentelin[16].

O altă versiune bilingvă, cu traducere interliniară, a *Tetraevanghelului* se află în fragmentele dintr-un vechi miscelaneu, *Codicele Bratul*[17], care constau în câteva pasaje din Evanghelia după Matei (pericopele 18–26, 108) şi din Evanghelia după Ioan (pericopele 44 şi 45). Porţiunile în slavonă sunt scrise cu cerneală neagră, iar cele alternative în română cu cerneală roşie, fapt care facilitează lectura, constituind, în acelaşi timp, şi o modalitate de control a fidelităţii transpunerii. Textul, înrudit în unele părţi cu cel al ediţiei sibiene, dar şi cu o versiune din care descinde şi ediţia lui Coresi, a fost copiat în anul de la facerea lumii 7068, respectiv în intervalul 1 septembrie 1559 – 31 august 1560, într-o zonă din sud-estul Transilvaniei, probabil chiar la Braşov. Particularităţile lingvistice ale textului sugerează fructificarea de către popa Bratul a unui manuscris redactat într-o zonă dialectală nordică, probabil în Moldova[18].

Cea de-a treia versiune în română a *Tetraevanghelului* îi aparţine diaconului Coresi, care o va tipări la Braşov, împreună cu diacul Tudor, între 3 mai 1560 şi 30 ianuarie

[15] O cercetare mai recentă ne-a oferit Liliane Tasmowski, *Notes pour une étude de l'«Evangheliar slavo-român de la Sibiu»*, în *Studii de lingvistică şi filologie romanică. Hommages offerts à Sanda Reinheimer Rîpeanu*, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti, 2007, p. 545–558.

[16] Vezi Ioan-Florin Florescu, *Le Tétraévangile de Sibiu (1551–1553). Nouvelles informations sur les sources de la première traduction en roumain des Évangiles*, în „Biblicum Jassyense". Romanian Journal for Biblical Philology and Hermeneutics, vol. I, 2010, p. 38–90.

[17] Editat de Alexandru Gafton în 2003 la Editura Universităţii „Al.I. Cuza" din Iaşi; o ediţie bibliofilă cu textul facsimilat a publicat în 2005 şi C. Dimitriu la Editura Demiurg din Iaşi.

[18] Vezi Gheţie–Mareş, *Originile*, p. 342–344.

BDD-B12-02 © 2012 Casa Cărţii de Ştiinţă
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 22:11:13 UTC)

1561[19]. Scoasă sub patronajul „judelui" Johannes Benkner, probabil din inițiativa propagatorilor Reformei, cartea era destinată în exclusivitate mediilor ortodoxe, „să fie popilor rumâneşti să înțeleagă, să înveațe rumânii cine-s creştini", cum se arată în epilog. Alcătuirea noii versiuni este plasată înaintea apariției *Catehismului* coresian din 1560, în care apar pasaje necorectate din bruionul *Tetraevanghelului*, înainte deci ca acesta să fi fost înaintat la tipar. Pornind de la denumirea monedelor amintite în text şi de la perioada circulației acestora în țările române, P.P. Panaitescu opina că traducerea românească ar data din anii 1512–1518, cel mai târziu din 1526, ea fiind premergătoare pătrunderii Reformei în Transilvania[20]. Acelaşi istoric împărtăşea, „în chip definitiv", ideea că traducerea s-a efectuat după ediția slavonă a lui Macarie din 1512, părere care şi-a câştigat mulți aderenți. Chestiunea definitivării noii versiuni a *Tetraevanghelului* a fost clarificată printr-o analiză sursologică mai profundă, prin intermediul căreia Al. Mareş a ajuns la concluzia că traducătorii nu au apelat la textul slavon al lui Macarie, ci la o versiune slavonă a celor patru evanghelii care a stat şi la baza ediției din 1562[21]. Aceasta a fost versiunea de control cu care a fost confruntată ediția sibiană din 1552–1553, colaționată, la rândul ei, cu o traducere românească rotacizantă, localizabilă în nordul Moldovei. În funcție de particularitățile de limbă depistate în textul coresian (un strat lingvistic sudic şi unul nordic), nu este exclusă nici folosirea unei cópii intermediare bănățene-hunedorene a versiunii moldoveneşti sau proveniența unora dintre traducători din aceste zone dialectale. Cert este că, cu toate modelele la care se raportează, traducerea publicată în 1561 este inferioară celei din *Tetraevanghelul* slavo-român de la Sibiu. În pri-

[19] O ediție a textului transliterat, comparat cu *Evangheliarul lui Radu de la Măniceşti* din 1574, a fost alcătuită de Florica Dimitrescu în 1963 la Editura Academiei.

[20] Panaitescu, *Începuturile*, p. 119.

[21] Al. Mareş, *Precizări în legătură cu traducerea „Tetraevanghelului" lui Coresi*, în SCL, XVIII, 1967, nr. 6, p. 651–667; idem, *Scriere*, p. 267–275.

BDD-B12-02 © 2012 Casa Cărții de Ştiință
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 22:11:13 UTC)

vința influenței *Tetraevanghelului* coresian asupra versiunii evangheliilor din *Noul Testament* din 1648, ea este mult mai redusă decât s-a crezut.

Aceleiași versiuni îi aparține și *Tetraevanghelul* copiat între 3 iunie și 4 iulie 1574, în insula Rhodos, de grămăticul Radu de la Măniceşti, din porunca lui Pătraşco sau a lui Petru Cercel, fiii lui Pătraşcu cel Bun. Același copist transcrisese și un *Tetraevanghel* slavon în 1572. Cunoscut și sub numele de *Evangheliarul de la Londra* (fiind păstrat în colecția Harley de la British Library), manuscrisul a fost descris mai întâi de Hasdeu, în 1882, în „Columna lui Traian". Textul a fost editat de M. Gaster, într-un volum tipărit prin anii 1892–1895, dar difuzat abia în 1929, fără ştirea autorului, cu titlul greşit de *Tetraevanghelul diaconului Coresi din 1561*. Asemănările izbitoare cu CT au tranşat de la început problema „izvodului", mulți cercetători împărtășind ideea că ar fi vorba de o copie directă a ediției din 1561. Deși recunoştea că tipăritura coresiană și copia pisarului Radu „sunt identice până în cele mai mici amănunte", N. Iorga se îndoia că acesta, plecat de multă vreme din țară, ar fi putut cunoaşte efectiv ediția din 1561[22]. Alte opinii înclină în favoarea considerării textului drept o copie a traducerii originale a Tetraevanghelului. După Ştefan Pașca, de exemplu, transcrierea s-a efectuat după o copie intermediară de pe la 1557–1558 a traducerii originale plasate în jurul anului 1550, Coresi folosindu-se de o altă copie făcută după același prototip[23]. În preambulul ediției comparative pe care a realizat-o, Florica Dimitrescu crede totuși că Radu de la Măniceşti a copiat direct de pe tipăritura brașoveană. Critica textuală i-a permis lui I. Gheție să conchidă că este vorba despre o copie directă sau mediată a unui exemplar din ediția tipărită[24].

[22] N. Iorga, *op. cit.*, p. 108.
[23] Şt. Pașca, *Activitatea lui Moses Gaster în domeniul lingvisticii și al filologiei române*, în CL, I, 1956, nr. 1–4, p. 113–114.
[24] Gheție, *Începuturile*, p. 182–195; Gheție–Mareș, *Originile*, p. 353.

BDD-B12-02 © 2012 Casa Cărții de Știință
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 22:11:13 UTC)

În fine, o versiune cu diferențe textuale ale evangheliilor față de cele din secolul al XVI-lea sau din *Noul Testament* de la Bălgrad şi din *Biblia* de la Bucureşti este cuprinsă în *Tetraevanghelul* de la Războieni-Neamț, copiat la mijlocul secolului al XVII-lea (BAR, ms. rom. 296), care conține variante multiple de redactare/traducere pentru acelaşi context[25].

Reticența clerului ortodox față de înlocuirea limbii liturgice persista încă, astfel că aceste traduceri ale celor patru evanghelii nu au avut un impact mai larg. Abia în ultimele decenii ale veacului al XVII-lea curentul național câştigă teren, prin publicarea la Bucureşti, în 1682, sub patronajul lui Şerban Cantacuzino, a *Evangheliei*, concepută, potrivit predosloviei, „precum umblă cea elinească şi întru toate aseamene, după orânduiala Besearecii Răsăritului, alcătuindu-se şi svintele cuvinte spre mai aleasă înțeleagere a limbii rumâneşti". Momentul de cotitură girat de mitropolitul Teodosie constă, aşadar, în prima restructurare a evangheliilor pe zile şi sărbători, în succesiunea citirii lor în biserică, renunțându-se la vechea ordine canonică răsăriteană, deoarece până atunci, aşa cum se va arăta şi în predoslovia *Apostolului* din 1683, „această dară despărțire în patru părți a Noului Testament, fieştecare parte n-au avut osebirea capetelor, după rânduiala grecescului tipic, ce era răsipit şi amestecat şi cu nevoie a găsi a fieştecăriia zi capu ce era să-l citească". Această mutație s-a soldat, de fapt, cu acceptarea *Evangheliei* în limba română ca o carte liturgică şi introducerea ei oficială în slujbă[26]. Ediția din 1682 va fi reluată în *Evanghelia greco-română* tipărită de Antim Ivireanul, tot la

[25] Gheorghe Chivu, *De la litera la spiritul textului sacru. Mărturia unui Evangheliar manuscris*, în *Text şi discurs religios*, vol. II, Iaşi, Editura Universității „Al. I. Cuza", 2010, p. 41–48.

[26] Pentru problematica de față, vezi şi Ghenadie [Petrescu], *Evangheliile. Studii istorico-literare*, Bucureşti, Stabilimentul Grafic „I. V. Socec", 1895; Tit Simedrea, *Evanghelia – carte liturgică în limba română*, în BOR, LXXVI, 1958, nr. 12, p. 1112–1119; Mircea Basarab, *Evanghelie şi cultură la români*, în BOR, CX, 1992, nr. 1–3, p. 49–56; Eugen Munteanu, *Lexicologie biblică românească*, Bucureşti, Editura Humanitas, 2008, p. 155–162.

BDD-B12-02 © 2012 Casa Cărții de Știință
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 22:11:13 UTC)

Bucureşti, în 1693, în care textul original în paralel era menit „să să dezleage îndoirea" față de exactitatea traducerii, pentru ca acelaşi ilustru ieromonah să o tipărească din nou în română, la Snagov, în 1697, de data aceasta „diortosită mai cu multă nevoință". Cartea este împărțită acum, pentru prima oară, pe capitole, „pentru ca să poată afla fieştecine mai lesne ce i-ar trebui la Tetraevanghel", aşa cum se precizează într-o notă. Acesta va fi textul-etalon pentru reeditările viitoare ale *Evangheliei*, care s-a constituit prin conlucrarea, în diferite etape, a unor cărturari recunoscuți în epocă, traducători, revizori şi tipografi, între care stolnicul Iordache Cantacuzino, logofeții Radu şi Şerban Greceanu, ieromonahul Atanasie Moldoveanul, Antim Ivireanul şi, negreşit, dascălul Damaschin, tălmăcitorul prin excelență al cărților noastre de ritual.

Într-un îndreptar dogmatic, liturgic şi canonic alcătuit de patriarhul Dositei al Ierusalimului, împreună cu mitropolitul Teodosie, pe care Atanasie Anghel îl va semna în 1698, cu prilejul hirotonirii sale, i se solicita ierarhului ardelean ca Evanghelia „să pui să să citească au sloveneaşte, au rumâneaşte"[27], făcându-se trimitere chiar la noua apariție de la Snagov. Recomandarea privind alegerea benevolă a limbii de cult indică, totodată, un anumit bilingvism ce a premers procesul de naționalizare definitivă a serviciului religios. *Evanghelia* lui Antim Ivireanul din 1697, reprodusă cu fidelitate, mai întâi în ediția bucureşteană din 1723, se va impune ca un punct de reper pentru alte ediții din secolul al XVIII-lea.

O notă aparte o reprezintă *Evanghelia* de la Râmnic, din 1746, editată de ieromonahul Lavrentie de la Mănăstirea Hurez, realizată printr-o confruntare a tipăriturilor anterioare de la Bucureşti şi Snagov cu traducerea *Tâlcuirii Evangheliilor* a lui Teofilact al Bulgariei, datorată lui Damaschin. Astfel, suntem avertizați în epilog că, dacă vom compara textul noii

[27] *Condica sântă,* publicată dupre original de archiereul Ghenadie Craioveanu (Enăceanu), vol. I, Bucureşti, Tipo-Litografia Cărților Bisericeşti, 1886, p. 82.

BDD-B12-02 © 2012 Casa Cărții de Știință
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 22:11:13 UTC)

versiuni cu „niscari izvoade greceşti sau şi rumâneşti tipărite mai denainte, să ştii că pe multe locuri nu se va potrivi la cuvinte, pentru că eu am urmat tălmăciturii izvodului părintelui Damaschin Episcopul, dascălul cel mare, alcătuit după *Tâlcuiala* lui Teofilact, şi, până n-am cetit şi tâlcul, n-am aşezat fieştecare cuvânt".

Colaționarea edițiilor din 1723 şi din 1746 ne relevă existența unor porțiuni identice întinse, dar şi a unor diferențe textuale, cu un plus de înnoire la nivelul vocabularului în *Evanghelia* de la Râmnic. Cele două tipărituri au jucat, fiecare în parte, un rol decisiv în unificarea limbii române literare declanşată în jurul anului 1750.

Unele paralelisme pot evidenția raporturile şi conexiunile existente între diferitele versiuni ale Evangheliilor, publicate începând de la mijlocul secolului al XVII-lea şi până la începutul secolului al XIX-lea. E suficient să comparăm, de pildă, două segmente din Mt 18, versetele 10 şi 15: *socotiți să nu obidiți* (NTB, Ev 1682) – *socotiți să nu urgisiți* (Ev 1697, 1723, 1762, 1765, VgA; aceeaşi formă se întâlneşte şi în BBl, dar primul termen este glosat prin: *căutați, vedeți*) – *căutați să nu huliți* (BB) – *căutați să nu defăimați* (Ev 1746, 1806, 1812); *mergi şi-l vădeaşte* (Ev 1682, 1697, 1723, 1762) – *mergi şi-l ceartă* (Ev 1746, 1765, 1806, 1812, VgA, BBl) – *pasă şi ceartă pre el* (NTB, BB). Observăm, mai întâi, câteva preluări din textul *Noului Testament* din 1648 în *Evanghelia* de la Bucureşti din 1682 şi în *Biblia* din 1688. Sesizăm, de asemenea, că, în timp ce ediția de la Iaşi, din 1762, este tributară, cu mici excepții, celor de la Bucureşti din 1723, 1742, 1750 sau din 1760, *Evanghelia* din 1746 va fi transpusă, fără intervenții majore, în celelalte apariții de la Râmnic, din 1784 şi 1794, precum şi în cele de la Sibiu, din 1806, şi de la Buda, din 1812. Pe un palier puțin diferit de redactare se situează edițiile de la Blaj din 1765, 1776 şi 1817, care urmează textul stabilit în tipăriturile de la Bucureşti, cu unele corecții operate după cel de la Râmnic, ce pot fi puse pe seama tipografilor veniți din acest centru. Textul corespunzător din cele două biblii blă-

BDD-B12-02 © 2012 Casa Cărții de Știință
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 22:11:13 UTC)

jene din 1760–1761 şi 1795 este conceput tot pe aceeaşi linie, cu unele prelungiri din *Noul Testament de la Bălgrad*.

Trebuie să mai consemnăm că versiunea Evangheliilor inclusă în monumentala tipăritură din 1648 se deosebeşte de restul textelor similare, ea rezultând din asimilarea noului model umanist occidental. Sursa latină de bază, asumată de traducători, a fost identificată, pe rând, fie în textul *Vulgatei* („izvodul lui Ieronim"), fie în textul noilor traduceri comentate ale Sf. Scripturi datorate criticismului luteran. Pornind de la identităţile care se constată între „şumele" fiecărui capitol al tipăriturii din 1648 şi textul scoliilor latine corespunzătoare, precum şi de la rolul gloselor marginale de a înregistra variante de traducere şi diferenţe de ordin semantico-lexical faţă de alte versiuni de control, am admis posibilitatea folosirii de către traducătorii de la Alba Iulia a unei ediţii greco-latine de tip poliglot[28]. Astfel de ediţii critice bilingve şi trilingve vor apărea în oficina familiei Estienne, începând de la mijlocul secolului al XVI-lea, care vor reda, în paralel cu textul grecesc şi vechea versiune din *Vulgata*, o nouă versiune în latină prelucrată de Théodore de Bèze după traducerea lui Erasmus de Rotterdam, devenită ulterior *textus receptus*. O asemenea ediţie greco-latină, publicată pe trei coloane, în 1611, la Geneva, conţine la fiecare capitol câte un *argumentum*, conform scoliilor alcătuite, în secolul anterior, de François du Jon (Junius), un erudit biblist hughenot. O paralelă între rezumatele din ediţia geneveză şi cele postate la începutul fiecărui capitol al *Noului Testament*, tutelat de Simion Ştefan, probează o relaţie certă de filiaţie, aşa cum reiese din acest exemplu din Mc 5:

Bèze

> 1. Daemoniacus sanatur. 6. Daemon agnoscens Christum. 9. Legio daemoniorum. 13. In porcos intrat. 22. Iairi filia. 25. Mulier a fluxione sanguinis sanatur. 26. Medici. 34. Fides. 39. Dormire.

[28] Vezi Eugen Pavel, *Carte şi tipar la Bălgrad (1567–1702)*, Cluj, Editura Clusium, 2001, p. 163–180.

BDD-B12-02 © 2012 Casa Cărţii de Ştiinţă
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 22:11:13 UTC)

NTB

> 1. Îndrăcitul să vindică. 6. Dracul cunoscu pre Hristos. 9. Un legheon de draci. 13. Întrară în porci. 22. Fata lui Iair. 25. Muiarea de cursul sângelui să vindecă. 26. Vracii. 34. Credința. 39. Adurmirea.

Similitudinile cu unele izvoare latine nu se limitează numai la nivelul rezumatelor introductive, inexistente în *Vulgata*, ci apar şi în alte porţiuni ale textului. Vom compara un verset din Rugăciunea domnească, în cele două ocurenţe evanghelice. În Lc 11, 3, formularea din NTB (*Pâinea noastră de toate zilele dă-ne noao astăzi*) corespunde întocmai *Vulgatei* (*Panem nostrum quotidianum da nobis hodie*), dar şi, parţial, versiunilor lui Bèze (*Panem nostrum quotidianum da nobis in diem*) şi Erasmus (*Panem nostrum quotidianum da nobis quotidie*). În schimb, în Mt 6, 11, traducătorii de la Bălgrad optează tranşant pentru noua variantă a lui Bèze, identică în acest loc cu cea din Erasmus: *Panem nostrum quotidianum da nobis hodie*; NTB *Pâinea noastră de toate zilele dă-ni-o noao astăzi*; cf. Vulgata *Panem nostrum supersubstantialem da nobis hodie*. Notăm că, în acelaşi context, Petru Pavel Aron tradusese în 1760–1761 pasajul din *Vulgata* cu fidelitate şi o anumită adecvare stilistică: *Pânea noastră ce mai presus de fire dă-ne noao astăzi*. Translaţia de la paradigma de sorginte slavonă (*Pita noastră săţioasă dă-ne noao astăzi/în toate zilele*), întâlnită la Coresi, la cea de inspiraţie occidentală s-a generalizat, prin urmare, în formula Rugăciunii domneşti, care circula în epocă, precum şi în întreg cuprinsul primei traduceri a *Noului Testament* în limba română.

Ediţia din 1648 a exercitat o influenţă covârşitoare asupra textelor neotestamentare ulterioare, respectiv asupra *Bibliei de la Bucureşti*, a traducerii lui Petru Pavel Aron şi, într-o oarecare măsură, asupra *Bibliei de la Blaj*[29]. Punctele de convergenţă, ca şi cele divergente pot fi puse în evidenţă

[29] Vezi Eugen Pavel, *Între filologie şi bibliofilie*, Cluj, Editura „Biblioteca Apostrof", 2007, p. 128–132.

BDD-B12-02 © 2012 Casa Cărţii de Ştiinţă
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 22:11:13 UTC)

prin compararea unor serii lexicale: CT, BB, VgA *gloate* – NTB *mulțime* – BBl *noroade* (Mt 8, 1); CT *stricat* – NTB, BB, VgA *bubos* – BBl *lepros,* glosat prin *bubos* (Mt 8, 2); CT *nărodul* – NTB, BB *mulțimea* – VgA *gloata* – BBl *norodul* (Mc 12, 41); CT *ştercul* – NTB, VgA *oțapocul* – BB *ațapocul / aşchiia* – BBl *gozul* (Lc 6, 42).

Observăm dependența mai pronunțată, în cele două cazuri (BB, VgA), față de textul din 1648, ca şi tendința de distanțare a lui Samuil Micu în privința unor opțiuni lexicale (*norod, lepros*). Cărturarul blăjean glosează termenul *gozul*, în a doua ocurență a sa, prin *ştercul*, cuvânt de origine latină prezent la Coresi şi care se va impune, în ambele pasaje, şi în ediția sinodală a *Bibliei* din 1914, o prelucrare a ediției din 1795.

Oscilând între tradiție şi inovație, textul evanghelic atinsese, la sfârşitul secolului al XVIII-lea, un stadiu semnificativ al evoluției sale, în consonanță cu procesul de modernizare a limbajului biblic românesc.

BDD-B12-02 © 2012 Casa Cărții de Știință
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 22:11:13 UTC)